

رابطه خردمندی و حسادت با واسطه‌گری عزت نفس: يك تحليل مسير

عماد رحيمي*
حميد رفيعي هنر**
مهدي خيراللهي***

چکیده

رذيله‌ی اخلاقی حسادت از جمله هیجان‌ات منفي است که ميل یا تلاش برای از دست رفتن نعمت واقعی یا متوهم از دیگران را در پی دارد. تحقیقات به طور ضمنی بر ارتباط بین رشدیافتگی شناختی (خردمندی)، عزت نفس و حسادت اشاره کرده‌اند. هدف از پژوهش حاضر، بررسی رابطه خردمندی و حسادت با واسطه‌گری عزت نفس است. این پژوهش یک مطالعه توصیفی از نوع همبستگی است که با استفاده از تحلیل مسیر و طبق مراحل پیشنهادی بارون و کنی (۱۹۸۶) صورت گرفته است. جامعه‌ی آماری این تحقیق را طلاب خوابگاه‌های رسمی سطوح عالی حوزه علمیه قم (۲۱۵۰ نفر) در سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۹ تشکیل داده است و از میان آن‌ها ۳۲۶ نفر به صورت تصادفی با انتساب متناسب بر اساس ظرفیت هر خوابگاه انتخاب شدند. برای جمع‌آوری داده‌ها از مقیاس رشد خرد (گرین و براون، ۲۰۰۹)، مقیاس عزت نفس (روزنبرگ، ۱۹۶۵) و پرسشنامه‌ی سنجش حسادت (ولی‌زاده و آذربایجانی، ۱۳۸۹) استفاده شد. نتایج تحلیل‌های آماری نشان داد، حسادت با خردمندی (۰/۴۷۰-) و عزت نفس (۰/۴۱۵-) رابطه‌ی معکوس معنادار ($p < 0.01$) دارد. در ارتباط بین حسادت با

* دانش‌پژوه سطح سه حوزه علمیه قم، مرکز تخصصی مشاوره اسلامی امام خمینی ره.

** استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

*** دانش‌پژوه سطح سه حوزه علمیه، مرکز تخصصی مشاوره اسلامی امام خمینی ره.

مقاله علمی پژوهشی (تاریخ دریافت: ۱۹/۰۲/۴۰۰۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۸/۰۵/۴۰۰۰)

مؤلفه‌های خردمندی، بالاترین ضریب همبستگی به ترتیب متعلق به نوع دوستی (۰/۴۵۱) و مدیریت هیجانی (۰/۴۵۰) است. نتایج حاصل از بررسی فرضیه‌ی اصلی پژوهش نشان داد، عزت نفس در رابطه‌ی بین خردمندی و حسادت با ضریب استاندارد ۰/۳۴۸-، نقش میانجی‌گری جزئی دارد. بنابراین، تقویت حس عزت نفس در افراد که از مسیر خردمندی و تکامل عقل می‌گذرد، می‌تواند به مدیریت صحیح هیجانات منفی از جمله حسادت در آنان منتهی شود.

کلیدواژه‌ها: حسادت، خردمندی، رشدیافتگی شناختی، عزت نفس

مقدمه

حسادت یکی از رذائل اخلاقی است که در چرخه‌ی فعال شدن آن، شخص از برخورداریِ دیگران تحت فشار هیجان منفی قرار می‌گیرد و از دارا بودن آن‌ها بی‌تاب می‌شود. ولی‌زاده (۱۳۹۱) پس از بررسی تعاریف لغوی و اصطلاحی حسادت و تعاریفی که توسط علماء اخلاق اسلامی و روان‌شناسان در این باره ارائه گردیده است، نشانه‌ی اصلی حسادت را آرزو یا تلاش برای از دست رفتن نعمت واقعی یا متوهم دیگری دانسته است. بر این اساس، برخورداری فرد، عدم برخورداری وی، انحصارطلبی برای خود و یا دیگران در اطلاق حسادت دخالتی ندارد.

حسادت نوعی هیجان منفی است که ابعاد سه‌گانه‌ی شناختی، عاطفی و رفتاری داشته و بر ابعاد مختلف انسان از جمله جسم، رفتار، روابط اجتماعی و حالات و صفات روانی اثرگذار است. این رذیله آسیب‌های مختلفی را در پی دارد که منابع اسلامی و تحقیقات روان‌شناختی مواردی از آن را یادآور شده‌اند. به عنوان نمونه، حسادت موجب زیان، ناراحتی، سستی دل، بیماری جسم (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۵۶/۷۰)، رنج دائمی، سلب‌کننده‌ی آسایش و آسودگی (ابن شعبه حرّانی، ۱۴۰۴: ۳۷۶) و کاهنده‌ی حسن رضایت از زندگی (ابن شعبه حرّانی، ۱۴۰۴: ۴۵۰) توصیف شده است و یک پیش‌بینی‌کننده‌ی قوی برای افکار پارانوییدی، شدت ناراحتی کلی و شدت علائم مرضی است (حاجی سیدعلیا، ۱۳۹۴: ۵).

از این رو، حسادت مانع تعالی فردی، خانوادگی و اجتماعی می‌گردد و دفع آن از مقدمات خودشکوفایی، کمال و موفقیت به شمار می‌آید. برای تحقق این مهم لازم است، مؤلفه‌های همبسته و پیش‌بینی‌کننده، عوامل زمینه‌ساز، ایجادکننده و نگهدارنده‌ی آن شناسایی گردد.

علماء اخلاق اسلامی با بینشی برآمده از آیات و روایات، عامل اصلی بسیاری از ردائل اخلاقی همچون حسادت را ضعف در ناحیه‌ی شناختی و بینشی افراد می‌دانند (تحریری، ۱۳۸۸: ۱۱۰). در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چنین آمده است: الدُّنْيَا دَارٌ مَنْ لَا دَارَ لَهُ... وَ عَلَيْهَا يُحْسَدُ مَنْ لَا فِقْهَ لَهُ؛ دنیا خانه‌ی کسی است که خانه ندارد... و کسی به آن حسادت می‌کند که فهم ندارد. (ورام بن ابی فراس، ۱۴۱۰: ۷۰/۱) از این رو، در منظومه‌ی تربیتی اسلام، ریشه‌ی حسادت در دنیا، رشدنا یافتگی شناختی (نقصان در فهم) معرفی شده است. در این نگاه سطح درک شخص از جایگاه خود، دیگران و خداوند می‌تواند در ارتباط او با دیگران و شکل‌گیری، تشدید، تضعیف و کنترل حسادت اثرگذار باشد.

خردمندی تعبیری روان‌شناختی است که می‌توان آن را با رشدیافتگی شناختی مرتبط دانست؛ زیرا در شکل‌گیری و رشد خرد، سهم عناصر شناختی از هر چیزی بیشتر است (بالتز و استودینگر^۱، ۲۰۰۰: ۱۲۲) و به عقیده‌ی آردلت^۲ (۲۰۱۱)، خردمندی مفهومی مستقل است که بر دانش شناختی و درک و بینش عمیق بنا شده و تلفیقی از لحاظ کردن منافع فردی در تعامل با رفاه دیگران است و این برداشت از خردمندی، مورد اتفاق پژوهشگران است. وی همچنین معتقد است که خرد دارای ابعاد گسترده‌ی شناختی، تأملی و عاطفی است. بنابراین، خردمندی را می‌توان ترکیبی از عاطفه، شناخت و تجارب قلمداد کرد.

رشد ناکافی خرد در فرد منجر به ضعف در ناحیه‌ی بینش و عواطف، تولید

1. Baltes & Staudinger

2. Ardel

نگرش‌های غیرواقع‌بینانه و بروز هیجان منفی گشته و جنبه‌های مختلف فردی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. پژوهشگران معتقدند متعادل نمودن منافع از مؤلفه‌های حتمی خردمندی است. به عبارت دیگر، خردمندی عبارت است از، به کارگیری فرایندهای تفکر به همراه ارزش‌ها برای رسیدن به راه‌حلهایی که هدفشان دستیابی به خیر مشترك در یک بافت اجتماعی یا فرهنگی است. (اسعدی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸) بر این اساس، هر گونه قضاوتی که توجهی به خیر مشترك نداشته باشد و منافع درون‌فردی، بین‌فردی و فرافردی را دور از نظر نگه دارد، با خرد فاصله دارد. حسادت یکی از هیجان‌ات منفی است که توأم با چشم‌پوشی از منافع بین‌فردی و خیر مشترك است. مصباح و همکاران (۱۳۷۴) نیز زمینه‌ی اصلی حسادت آگاهانه در بزرگسالان را ضعف فکری در تلقی امور و بدبینی برشمرده‌اند.

رشدنایافتگی شناختی، ارزیابی افراد از ارزش، موقعیت و توانایی‌های خودشان را تحت تأثیر قرار داده و موجب می‌گردد شخص عزت نفس پایینی را تجربه کند؛ زیرا عزت نفس ارزیابی فرد از خود و نگرش او از میزان اهمیت و ارزشی که برای خود قائل است را، منعکس می‌کند (امیدی، اکبری و جدی‌آرانی، ۱۳۹۰: ۱۱۵). بنابراین، از یک سو خودآگاهی به عنوان یکی از مؤلفه‌های خردمندی بر عزت نفس اثرگذار است و از سوی دیگر تحقیقات حکایت از سازگاری اجتماعی و اصلاح روابط بین‌فردی در صورت افزایش عزت نفس دارند. به عنوان نمونه، مظاهری، باغبان و فاتحی‌زاده (۱۳۸۵) در تحقیقی نشان دادند، آموزش گروهی عزت نفس، به طور معناداری سطح سازگاری اجتماعی افراد را ارتقاء بخشید.

ارزیابی فرد از خودش، اگر به‌شمارانه نباشد، موجب هویت‌یابی بیش از حد می‌گردد

(سادات و یدالهی، ۱۳۹۸: ۱۶۹) و فرد در برابر دارایی و توانایی دیگران به حسادت مبتلا می‌گردد. هویت‌یابی بیش از حد، مانع شکل‌گیری تصویری درست از خود خواهد شد و موجب می‌گردد شخص در روابط بین‌فردی، مدام سعی در هویت‌سازی متناظر با شخصیت‌های برجسته‌ی دیگر داشته باشد. به دنبال آن، پدیده‌ی بی‌احساس شدن در فرد رخ می‌دهد و حسادت‌ورزی و تسلط‌جویی نمایان می‌شود. (سادات و یدالهی، ۱۳۹۸: ۱۶۹) در پژوهشی دیگر، عزت‌نفس پایین به عنوان یکی از مضامین پایه در شناسایی عوامل حسادت کارکنان در محیط کار معرفی شده است (حسن‌پور و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳۶) و ذوالفقاری، نجاریان و نجاریان (۱۳۹۵) در تحقیقی نشان دادند که، ایجاد حس خودکم‌بینی، بی‌توجهی به استعدادهای فردی و رشد ضعیف عزت‌نفس از زمینه‌های خانوادگی حسادت در فرزندان است و مربیان با آموزش و ایجاد صلاحیت در کودکان، رشد شایستگی‌های آنها و تقویت عزت‌نفس در کودکان، می‌توانند گام‌های مهمی در جهت دوری کودکان از حسادت بردارند. از این رو، خردمندی در جنبه‌ی آگاهی، ارزیابی و شناخت صحیح به خود، از سویی با حسادت و از سوی دیگر با عزت‌نفس در ارتباط است.

مدیریت عاطفی (هیجانی) نیز از دیگر مؤلفه‌های رشدیافتگی خرد در تحقیقات روان‌شناختی است (گرین و براون، ۲۰۰۹: ۱۰). روان‌رنجوری یکی از عوامل شخصیتی است که با مدیریت هیجانی رابطه معکوس دارد و با نشانه‌ی ناپایداری هیجانی، ضعف در مدیریت عواطف، عصبانیت، زودرنجی، غمگینی، ناراحتی و ... شناخته می‌شود

1 .self

2 . Brown & Greene

(علی اکبری، ۱۳۹۲: ۸۶). تحقیقات نشان دادند روان رنجوری، یکی از عوامل فردی حسادت است (حسن پور و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳۶). در تحقیق دیگری فقیهی پور، آتشی و فقیهی پور (۱۳۹۰) نشان دادند، هوش هیجانی که با تحمل فشار روانی ارتباط دارد، رابطه معنادار و مستقیم با عزت نفس نیز دارد. از این رو، به نظر می‌رسد مدیریت هیجانی به عنوان یکی از مؤلفه‌های درون فردی خردمندی با حسادت و عزت نفس ارتباط داشته باشد. در محور ارتباط خردمندانه‌ی فرد با دیگران نیز، مؤلفه‌ی نوع دوستی و مهارت‌های زندگی مثل ارتباط مؤثر و... مطرح می‌شود (گرین و براون، ۲۰۰۹: ۱۰). شواهد پژوهشی حاکی از تأثیر بسزای آموزش مهارت‌های برقراری ارتباط مؤثر بر عزت نفس است. (حیدرپور، دوکانه‌ای فرد و بهاری، ۱۳۸۷: ۴۱) بسته آموزشی برقراری ارتباط مؤثر در تحقیق یادشده، شامل مهارت خودآگاهی، اصول ارتباط میان فردی، آشنایی با مهارت‌های صحبت کردن، آشنایی با مهارت‌های گوش دادن، آشنایی با عناصر کلامی و غیرکلامی ارتباط، مهارت همدلی، آشنایی با مهارت‌های لازم برای دوست‌یابی و ادامه‌ی دوستی، شیوه‌های سالم حل تعارض‌های بین فردی، مهارت قاطعیت و جرأت‌ورزی، آشنایی با راهبردهای فوری و کوتاه‌مدت برای کنترل خشم بوده است. از این رو، کاهش نشانگان رفتاری حسادت و افزایش عزت نفس با برخورداری از نوع دوستی و مهارت‌های زندگی به عنوان بُعد اجتماعی خردمندی مرتبط است.

تحقیقات دیگری نیز در حوزه‌ی حسادت انجام شده است که به طور ضمنی بر نقش اثرگذار رشدیافتگی شناختی و عزت نفس بر آن اشاره دارد. ولی‌زاده (۱۳۸۹) در تحقیقی توصیفی تحلیلی تحت عنوان «واکاوی زمینه‌ها و عوامل درونی حسد از منظر اسلام و روان‌شناسی»، به این نتیجه رسیدند که عوامل حسادت شامل درونی و بیرونی بوده و

عوامل درونی در سه سطح شناختی، عاطفی و زیستی دسته‌بندی می‌گردد. عوامل اصلی حسادت در این تحقیق، دل‌بستگی به دنیا و احساس حقارت معرفی شده است. باز ولی‌زاده (۱۳۹۱) در جهت «نشانه‌شناسی حسادت با تکیه بر منابع اسلامی»، راه‌هایی برای تشخیص قطعی و موقتی حسادت ارائه کرده است. در این تحقیق، نشانه‌های حسادت به سه مؤلفه‌ی عاطفی، شناختی و رفتاری تقسیم گردیده است.

در تحقیقی دیگر با عنوان «نقش صفات اخلاقی کبر، حرص و حسادت در پیش‌بینی روان‌آزردگی» که توسط ساطوریان (۱۳۹۴) صورت گرفته است، این نتیجه به دست آمد که احساس حقارت و فقدان پایگاه مطمئن درونی، متکبر، حریص و حسود را نیازمند بیرون از خود، محیط و روابط اجتماعی می‌کند و پس از آنکه با تجربه‌ی هیجانات منفی متعدد همراه شد، سبب می‌گردد فرد با سازوکارهای شناختی، هیجانی و رفتاری در صدد جبران برآید.

علاوه بر این، مطالعه‌ی کیفی با هدف بررسی زمینه‌های اجتماعی حسادت در تعاملات روزمره توسط افراسیابی، سعیدی مدنی و شکوهی‌فر (۱۳۹۴) با رویکرد تفسیری-برساختی انجام گرفته است. نتیجه این پژوهش در قالب یک مدل پارادایمی، شامل ۸ مقوله اصلی مخاطره محرومیت، نابرابری، مادی‌گرایی، محتوای محرک رسانه، مقایسه اجتماعی، حسادت آموخته، ارزیابی، عدالت و خصوصیات شخصیتی مطرح شده است. محققان این پژوهش متذکر شده‌اند که احساس بی‌عدالتی موجب تحریک حسادت می‌گردد و داشتن عزت نفس و رضایت از زندگی موجب می‌گردد که افراد هنگامی که مقایسه اجتماعی انجام می‌دهند، کمتر احساس بی‌عدالتی نمایند و از این رو کمتر به حسادت مبتلا شوند.

هراتیان، ساطوریان، ترکاشوند و احمدی (۱۳۹۵) نیز با هدف بررسی «رابطه‌ی روان‌بنه‌های ناسازگار اولیه، ویژگی‌های شخصیتی و صفت اخلاقی حسادت» تحقیقی انجام داده و دریافتند که، بین همه‌ی حوزه‌های روان‌بنه‌های ناسازگار اولیه و زیرمقیاس روان‌آزردگی با حسادت رابطه مثبت معنادار وجود دارد. این پژوهش حاکی از رابطه مثبت و معنادار بین روان‌رنجورخویی به عنوان مؤلفه‌ای که در مدیریت هیجانی نقش دارد، و حسادت است.

پژوهش حسینی، یوسفی و بهرامی (۱۳۹۸) که با روش همبستگی توصیفی مبتنی بر مدل معادلات ساختاری، مدل اثر عزت نفس بر تسهیم دانش و رفتار غیر شهروندی با نقش میانجی حسادت سازمانی را ارائه کرده است، حاکی از اثر معنادار عزت نفس بر رفتار ضد شهروندی، تسهیم دانش و حسادت سازمانی بود. این تحقیق همچنین نشان داد، حسادت سازمانی اثر معناداری بر رفتار ضد شهروندی دارد و در ارتباط بین عزت نفس و رفتار ضد شهروندی، حسادت سازمانی نقش میانجی داشته است.

حسن‌پور، جعفری‌نیا، وکیلی و مهدبی (۱۳۹۹) به منظور ارائه الگوی پیشایندها، مؤلفه‌ها و پیامدهای حسادت کارکنان در محیط کار در شرکت ملی نفت ایران تحقیقی را به روش کیفی و مبتنی بر تحلیل مضمون و با به کارگیری ابزار مصاحبه با رویکردی اکتشافی و نیمه‌ساختاریافته انجام دادند. یافته‌ها حکایت از آن دارد که، علاوه بر عوامل سازمانی، ساختاری، مدیریتی، سیاسی و فرهنگی، عوامل فردی نظیر روان‌رنجوری، عزت نفس پایین، چاپلوسی و... مضامین پایه در شکل‌گیری حسادت هستند.

پیشینه‌ی تحقیقات حسادت در خارج از کشور به عناوین jealousy و یا Envy مربوط می‌شود؛ در حالیکه از طرفی، واژه Envy به معنای غبطه است و جنبه‌های منفی

حسادت را شامل نمی‌شود و از طرف دیگر، تعبیر jealousy گرچه صفتی همچون حسادت را معنا می‌کند اما این تعبیر در ادبیات روانشناسی، اغلب ناظر به حسادت عاشقانه یا حسادت در روابط جنسی است که معادل واژه‌ی «غیرت» در نظر گرفته شده و اغلب مقیاس‌های خودسنجی حسادت، نشان‌دهنده‌ی حسادت عاشقانه و جنسی است (ولی‌زاده، هراتیان و احمدی، ۱۳۹۴). بنابراین، تحقیقات خارجی کمتر قادر به تبیین وجوه نظری بحث خواهند بود و در پژوهش حاضر کمتر مورد استفاده قرار گرفته است. تحقیقات داخلی خصوصاً اسلامی نیز، بیشتر حسادت را از حیث نظری مورد بررسی قرار داده‌اند. بنابراین، تعداد پیشینه‌ی پژوهش که از حیث تجربی و با روش‌های آماری حسادت را مورد بررسی قرار داده باشد، بسیار نادر بود. در بین پژوهش‌های تجربی، روابط خردمندی، عزت نفس و حسادت به طور مستقیم در تحقیقات بررسی نشده و تحقیقاتی که به طور ضمنی ارتباط متغیرهای پژوهش را بررسی کرده‌اند، به یک نوع حسادت (حسادت سازمانی) مربوط می‌شوند. لازم است در جهت ارائه مدل‌های علی برای شناخت عوامل مؤثر در حسادت و تدوین بسته‌های آموزشی کنترل حسادت، ارتباط بین مؤلفه‌های خردمندی، عزت نفس و حسادت بررسی گردد.

از این رو و بنابر آنچه پیش‌تر ذکر شد، می‌توان این فرض را مطرح نمود که، از یک طرف خردمندی به عنوان سازه‌ای مشتمل بر خودآگاهی، مدیریت هیجانی، نوع‌دوستی، مهارت‌های زندگی و... با حسادت رابطه معکوس دارد و از طرفی، از یک سو عزت نفس با خردمندی و از سوی دیگر عزت نفس با حسادت ارتباط دارد. بنابراین به نظر می‌رسد که عزت نفس رابطه بین خرد و حسادت را میانجی‌گری می‌کند، بدین معنا که

خرد از طریق عزت نفس موجب کاهش حسادت می‌شود. مسیر این روابط را با شکل ذیل می‌توان ترسیم کرد.

شکل ۱. مدل پیشنهادی در روابط بین خردمندی، عزت نفس و حسادت

بنابراین، پژوهش حاضر، با هدف تبیین روابط بین حسادت، خردمندی و عزت نفس، درصدد پاسخ‌گویی به این پرسش‌هاست: رابطه خردمندی با حسادت چگونه است؟ رابطه عزت نفس با حسادت چگونه است؟ خردمندی از طریق عزت نفس چه میزان از حسادت را پیش‌بینی می‌کند؟

پژوهش حاضر، یک مطالعه توصیفی از نوع همبستگی است که تحلیل مسیر را طبق مراحل پیشنهادی بارون و کنی^۱ (۱۹۸۶) مورد بررسی قرار داده است. در این مطالعه، خردمندی متغیر برون‌زاد، عزت نفس متغیر واسطه‌ای و حسادت متغیر درون‌زاد در نظر گرفته شده است.

جامعه آماری این پژوهش متشکل از طلاب خوابگاه‌های رسمی سطوح عالی حوزه علمیه قم (۲۱۵۰ نفر) در سال تحصیلی ۱۳۹۸-۱۳۹۹ بوده است. انتخاب طلاب برای مطالعه از این جهت بوده که اولاً طلاب به عنوان جامعه‌ای است که فرهنگ حاکم بر آن

1. Baron & Kenny

تلاش برای کسب فضایل و اجتناب از رذائل اخلاقی است؛ ثانیاً ابزار مورد استفاده در حسادت برخاسته از منابع اسلامی بوده و مناسب دیده شد که در جامعه دین‌مدار طلاب به اجرا گذاشته شود.

بر اساس فرمول کوکران تعداد نمونه لازم برای این تحقیق، ۳۲۶ نفر است. طبق گزارش معاونت آموزش سطوح عالی حوزه علمیه قم، این افراد در ۱۸ خوابگاه با ظرفیت‌های مختلف توزیع یافته‌اند. بنابراین، ۱۸ خوابگاه به عنوان طبقات گوناگون در نظر گرفته شد و نمونه‌های مورد نیاز بصورت تصادفی با انتساب متناسب انتخاب شدند. سپس تعداد نمونه‌ی لازم از هر خوابگاه، بر اساس لیست اسامی خوابگاه و بصورت تصادفی انتخاب شده است. برای تحلیل‌های آماری این پژوهش، مجموعاً ۳۴۴ پرسشنامه تکمیل شد که پس از خارج کردن موارد ناقص، تعداد ۳۲۶ پرسشنامه وارد روند تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت.

تحلیل داده‌های پژوهش با به کارگیری روش‌های همبستگی، تحلیل مسیر بر اساس مدل بارون و کنی، محاسبه آماره‌ی تحمل و برازش مدل و با استفاده از نرم‌افزار SPSS24 و Amos24 انجام شد.

برای جمع‌آوری داده‌ها از مقیاس رشد خرد (گرین و براون، ۲۰۰۹)، مقیاس عزت نفس (روزنبرگ^۱، ۱۹۶۵) و پرسشنامه سنجش حسادت (ولی‌زاده و آذربایجانی، ۱۳۸۹) استفاده شد.

مقیاس رشد خرد: این پرسشنامه ۸ عامل را بررسی می‌کند و ۶۶ آیتم دارد. پرسشنامه

اولیه مربوط به بررسی ۵ عامل در سال ۲۰۰۶ توسط گرین و براون ساخته شد اما در بازبینی‌های انجام شده توسط آن‌ها، پرسشنامه نهایی در سال ۲۰۰۹، جهت بررسی ۸ عامل خودآگاهی (با ۴ گویه)، مدیریت هیجانی (با ۵ گویه)، نوع دوستی (با ۱۲ گویه)، درگیری الهام‌بخش (با ۱۰ گویه)، قضاوت (با ۸ گویه)، دانش زندگی (با ۱۱ گویه)، مهارت‌های زندگی (با ۱۱ گویه) و تمایل به یادگیری (با ۵ گویه) تنظیم شد. این پرسشنامه در مقیاس لیکرت ۷ درجه‌ای از کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم درجه‌بندی می‌شود و نمره بالا به معنی خردمندی بیشتر است. جعفری، طالع‌پسند و رحیمیان پوگر (۱۳۹۶) ویژگی‌های روان‌سنجی این پرسشنامه را در فرهنگ ایران بررسی کردند. ضریب آلفای کرونباخ ۰/۹۲۸ در نمونه حرفه‌ای و ۰/۹۳ در نمونه دانشجویی حاکی از همسانی درونی این پرسشنامه است. ضریب آلفای اکثر عوامل (غیر از خودآگاهی و تمایل به یادگیری) بالای ۰/۸۰ ملاحظه گردید. میزان اعتبار^۱ (پایایی) برای کل پرسشنامه نیز ۰/۹۵ به دست آمده است. بررسی روایی همگرای این پرسشنامه نشان داد بین ابعاد پرسشنامه رشد خرد و سنّ رابطه معنی‌دار و در جهت نظری از پیش فرض شده وجود داشت. همچنین روایی همگرا ابعاد این پرسشنامه با پرسشنامه سلامت روان کیس^۲ (۲۰۰۵) و پرسشنامه بهزیستی روان‌شناختی ریف^۳ (۱۹۹۵) بررسی شد و بین همه ابعاد رابطه معنی‌دار وجود داشت که حاکی از روایی این پرسشنامه است. برگردان و برگردان مجدد پرسشنامه به منظور بررسی روایی محتوایی، سه بار به صورت پایلوت

1 . reliability

2 . Keyes

3 . Riff

روی نمونه‌ای به حجم ۳۰ نفر اجرا شد و جنبه‌های فرهنگی، زبانی و روانشناختی بررسی گردید و گویه‌های مبهم مورد بازنویسی قرار گرفت.

مقیاس عزت نفس: در پژوهش حاضر برای بررسی میزان عزت نفس افراد، از پرسشنامه ۱۰ گویه‌ای عزت نفس روزنبرگ^۱ (۱۹۶۵) استفاده شد. عبارات این پرسشنامه رضایت کلی از زندگی و احساسات فرد نسبت به خودش را می‌سنجد. این پرسشنامه یکی از رایج‌ترین ابزارهای اندازه‌گیری عزت نفس است. روزنبرگ معتقد است که این پرسشنامه یک تصویر کلی از نگرش‌های مثبت و منفی انسان نسبت به خودش ارائه می‌کند. (روزنبرگ، ۱۹۷۹ به نقل از بورنت و رایت، ۲۰۰۲). رجبی و بهلول (۱۳۸۶) به بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی این پرسشنامه در جامعه ایرانی پرداخته و به این نتیجه دست یافتند که، ضریب آلفای کرونباخ، با مقدار ۰/۸۴ حاکی از همسانی درونی مناسب و ضریب روایی و اگرایی این مقیاس در مقایسه با مقیاس وسواس مرگ در کل نمونه و به تفکیک جنس در حد متوسط (۰/۳۴-) بود. رجبی و بهلول (۱۳۸۶) پایایی و روایی این پرسشنامه را مناسب ارزیابی کردند.

پرسشنامه سنجش حسادت: آزمون سنجش حسادت توسط ولی‌زاده و آذربایجانی (۱۳۸۹) با ۴۰ گویه ساخته شده است. این پرسشنامه بصورت طیف لیکرت ۵ امتیازی درجه‌بندی می‌گردد. برای تفسیر نمره هر آزمودنی، باید نمره او را با میانگین مقیاس (۱۲۰) مقایسه کرد. بنابراین، کسانی که در این آزمون نمره ۲۰۰ را کسب کنند، دارای

1 . Rosenberg

2 . Burnet & Wright

حسادت خیلی زیاد و کسانی که نمره ۴۰ را کسب کنند، حسادتی خیلی پایین دارند. این پرسشنامه، حسادت را در سه محور شناختی (شامل گویه‌های ۶، ۲۱، ۲۴، ۲۵، ۳۶، ۳۹ و با دامنه تغییراتی ۶ تا ۳۰)، عاطفی (شامل گویه‌های ۴، ۵، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۹، ۲۲، ۲۷، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۵، ۳۷، ۳۸ و با دامنه تغییراتی ۲۲ تا ۱۱۰) و رفتاری (شامل ماده‌های ۱، ۲، ۳، ۷، ۸، ۱۸، ۲۰، ۲۳، ۲۶، ۲۸، ۳۴، ۴۰ و با دامنه تغییراتی ۱۲ تا ۶۰) مورد بررسی قرار می‌دهد. محورها و گویه‌های این پرسشنامه با رویکرد اسلامی ساخته شده است. برای محاسبه اعتبار آزمون، از روش آلفای کرونباخ و روش دو نیمه کردن استفاده شده است. ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس ۰/۹۱ گزارش شده است و می‌توان گفت مقیاس از اعتبار بالایی برخوردار است. برای بررسی روایی محتوایی نظرات بیست نفر از کارشناسان و صاحب نظران مباحث اسلامی و روان‌شناسی ملاحظه گردید و مجموع مواد این پرسش نامه طبق گزارش کارشناسان، ۸۷/۶ درصد با سنجش حسادت مرتبط‌اند؛ یعنی این مواد از نظر کارشناسان، ارتباط بسیار بالایی با حسادت دارند.

یافته‌های تحقیق

- ۲۰۵ یافته‌های پژوهش حاضر، در دو بخش یافته‌های توصیفی و یافته‌های استنباطی ارائه می‌گردد. یافته‌های استنباطی مشتمل بر اجرای رگرسیون گام به گام و رگرسیون همزمان متغیرها و پیگیری مراحل بارون و کنی به وسیله تحلیل مسیر برای پیش‌بینی نقش واسطه‌ای است.

جدول ۱. وضعیت تأهل، سن و سطح اجتماعی-اقتصادی پاسخگویان											
سطح اجتماعی-اقتصادی						سن		وضعیت تأهل			
خوب		متوسط		ضعیف		کم‌تریه ن	بالاتریه ن	متأهل		مجرد	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد			درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
۱۱/۰	۳/۶	۷۴/۸	۲۲۴	۱۴/۱	۴۶	۴۴	۲۰	۳۱	۱۰۱	۶۹	۲۲۵

بر اساس داده‌های جدول ۱، ۶۹ درصد از پاسخگویان مجرد و ۳۱ درصد متأهل بوده‌اند. سن این افراد در بازه‌ی ۲۰ تا ۴۴ سال قرار دارد. از نظر سطح اجتماعی-اقتصادی اکثر آن‌ها (۷۴/۸ درصد) در سطح متوسط هستند. در جدول ۲، یافته‌های توصیفی شامل میانگین، انحراف معیار استاندارد، چولگی و کشیدگی متغیرهای اصلی تحقیق ارائه شده است.

جدول ۲. میانگین، انحراف معیار استاندارد، چولگی و کشیدگی متغیرهای اصلی							
کشیدگی	چولگی		انحراف معیار استاندارد	میانگین	تعداد		
	مقدار	خطای استاندارد					
۰.۲۶۹	۰.۲۳۰	۰.۱۳۵	-	۰.۷۷۴۱۱	۵.۴۴۲۶	۳۲	خردمندی
۰.۲۶۹	-	۰.۱۳۵	-	۰.۴۹۶۳۱	۰.۴۹۵۷	۳۲	عزت
۰.۲۶۹	۱.۲۸	۰.۱۳۵	۰.۹۷۰	۰.۴۷۲۱۳	۱.۱۴۸۶	۳۲	حسادت
	۵					۶	

در جدول ۲، علاوه بر فراوانی، میانگین و انحراف معیار استاندارد، جهت بررسی نرمال بودن توزیع، مقادیر چولگی و کشیدگی و همچنین انحراف استاندارد آن‌ها نیز نشان داده شده است. لازم به ذکر است، در راستای نرمال بودن توزیع داده‌ها برای اعمال تحلیل‌های آمار پارامتریک، داده‌های پرت تک متغیری و چند متغیری شناسایی شد و فاصله‌ی ماهالانوبیس^۱ ملاحظه گردید. پس از آن، پرسشنامه‌های دیگری که به طور تصادفی انتخاب شده بود، جایگزین داده‌های پرت شد و پس از آن چولگی و کشیدگی متغیرهای تحقیق طبق داده‌های جدول ۲ ارائه گردید.

چولگی یا کجی، مقدار تقارن توزیع متغیر در اطراف میانگین است. همانطور که جدول ۲، نشان می‌دهد چولگی متغیرها در بازه‌ی ± 1 قرار دارد. چو و بنتلر^۲ (۱۹۹۵) مقادیر بازه‌ی ± 3 را برای چولگی مناسب می‌دانند و بر اساس نظر اس. میرز^۳ و همکاران (۲۰۱۳) مقادیر کجی نزدیک به صفر (کمتر از مثبت منفی ۱) یک توزیع نسبتاً متقارن را نشان می‌دهد.

در مورد مقدار مناسب کشیدگی توافق اندکی وجود دارد اما بر اساس نظر کلاین^۴ (۲۰۰۱) مقادیر بیش از ± 10 مسئله‌آفرین است و مقادیر بیش از ± 20 نتایج را نامعتبر می‌سازد. همانطور که جدول ۲ نشان می‌دهد، مقادیر کشیدگی متغیرهای این تحقیق در بازه‌ی ± 2 است و مشکلی ایجاد نمی‌کند. بنابراین داده‌های این پژوهش از توزیع نسبتاً نرمال برخوردار است و قابلیت اعمال تحلیل‌های آمار پارامتریک در مورد آن وجود دارد.

-
1. Mahalanobis Distance
  2. Chou & Bentler
  3. Meyers
  4. Kline

در جدول ۳ ماتریس همبستگی متغیرهای تحقیق به تفکیک مؤلفه‌های خردمندی ارائه شده است.

جدول ۳. ماتریس همبستگی متغیرها به تفکیک مؤلفه‌های خردمندی											
ردیف	متغیرها	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰
۱	خودآگاهی	۱									
۲	مدیریت هیجانی	.۴۹۶**	۱								
۳	نوع دوستی	.۴۴۱**	.۴۶۶**	۱							
۴	درگیری الهام‌بخش	.۴۶۲**	.۵۸۶**	.۵۹۱**	۱						
۵	قضاوت	.۴۷۴**	.۶۱۹**	.۶۸۱**	.۷۰۷**	۱					
۶	دانش زندگی	.۳۵۴**	.۳۸۹**	.۴۰۷**	.۳۷۵**	.۱۸۱*	۱				
۷	مهارت‌های زندگی	.۴۴۵**	.۵۹۶**	.۶۳۵**	.۵۶۱**	.۴۳۵**	.۱*	۱			
۸	تمایل به یادگیری	.۴۰۷**	.۴۴۱**	.۵۸۱**	.۵۰۵**	.۴۸۱**	.۵۸۱**	.۵۸۱**	۱		

۹	خردمندی	$.688^{**}$	$.775^{**}$	$.658^{**}$	$.157^{**}$	$.567^{**}$	$.418^{**}$	$.687^{**}$	$.588^{**}$	۱
۱۰	عزت نفس	$.302^{**}$	$.495^{**}$	$.121^{**}$	$.115^{**}$	$.653^{**}$	$.552^{**}$	$.185^{**}$	$.458^{**}$	۱
۱۱	حسادت	$-.259^{**}$	$-.450^{**}$	$.153^{**}$	$.703^{**}$	$.684^{**}$	$.881^{**}$	$.878^{**}$	$.234^{**}$	$.083^{**}$
** همبستگی در سطح ۰/۰۱ معنادار است.										

داده‌های جدول ۳ حکایت از آن دارد که همبستگی تک متغیری بین تمام متغیرهای پژوهش به صورت معنادار برقرار است. خردمندی و حسادت همبستگی معکوس با ضریب پیرسون ۰/۴۷ دارد و عزت نفس با خردمندی نیز رابطه‌ی معنادار و معکوس با ضریب همبستگی ۰/۴۱۵ دارد. ارتباط معنادار مثبت نیز بین خردمندی و عزت نفس با ضریب ۰/۵۲۹ وجود دارد. جدول ۳ همچنین نشان می‌دهد، بین مؤلفه‌های سازه‌ی خردمندی و حسادت همبستگی معکوس معنادار وجود دارد و بالاترین ضریب همبستگی به ترتیب متعلق به نوع‌دوستی (۰/۴۵۱)، مدیریت هیجانی (۰/۴۵۰) و درگیری الهام‌بخش (۰/۴۰۸) است.

بررسی میانجی‌گری نقش عزت نفس در رابطه‌ی بین خردمندی و حسادت به وسیله مدل بارون و کنی (۱۹۸۶) صورت گرفته است.

علاوه بر توزیع نرمال، پیش‌فرض آماری دیگری که برای استفاده از مدل بارون و کنی لازم است، عدم هم‌خطی چندگانه متغیرهای پیش‌بین (خردمندی و عزت نفس) است. در صورتی که بین متغیرهای پیش‌بین رابطه خطی وجود داشته باشد، مدل تمایل دارد

واریانس حداقل یک ضریب رگرسیونی را بیش از حد معمول کند و این موجب می‌شود برخی ضرایب رگرسیونی معناداری غیر واقعی داشته و نتایج مدل گمراه کننده باشند. تلرانس متغیرهای پیش‌بین در پژوهش حاضر، بالاتر از ۰/۶۷ و VIF نیز کوچکتر از ۱/۴ ملاحظه شده است و این حاکی از عدم همخطی است.

مدل بارون و کنی (۱۹۸۶) شامل اجرای سه مرحله رگرسیون است که معناداری وزن‌های رگرسیونی در هر مرحله ضروری است.

۱. مرحله اول (مسیر مستقیم): پیش‌بینی متغیر وابسته اصلی (حسادت) بر اساس

متغیر مستقل اصلی (خردمندی)

۲. مرحله دوم (مسیر غیر مستقیم): پیش‌بینی متغیر میانجی (عزت نفس) بر اساس

متغیر مستقل اصلی (خردمندی)

۳. مرحله سوم (مدل میانجی): پیش‌بینی متغیر وابسته اصلی (حسادت) بر اساس

متغیر میانجی (عزت نفس) و متغیر مستقل اصلی (خردمندی) به طور همزمان.

به عقیده‌ی میرز و همکاران (۲۰۱۳) زمانی که شرایط فوق وجود داشته باشد،

می‌توانیم تأثیر متغیر میانجی را روی رابطه‌ی مستقیم میان متغیر مستقل اصلی و متغیر

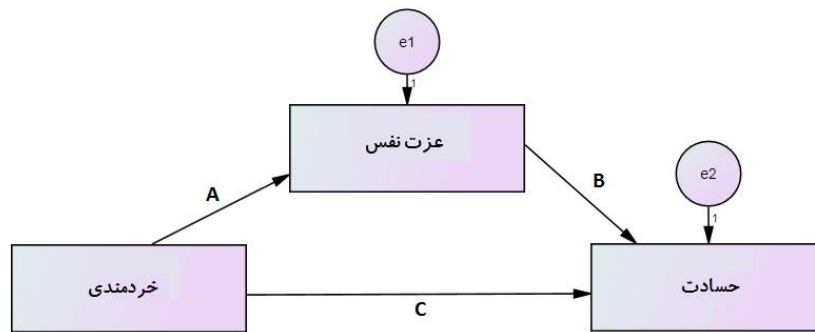
وابسته تعیین کنیم. در صورتی که پس از حضور متغیر میانجی در مدل، رابطه‌ی میان

متغیرهای مستقل اصلی و وابسته اصلی کاملاً ضعیف شود، می‌توانیم بگوییم که

میانجی‌گری کامل است ولی هنگامی که این رابطه با حضور متغیر میانجی فقط

ضعیف‌تر گردد ولی هنوز معنادار باشد، می‌توانیم بگوییم که میانجی‌گری جزئی است.

مدل مفهومی تحلیل مسیر در شکل ۲ ارائه شده است.

شکل ۲. مدل مفهومی تحلیل مسیر

بررسی مراحل ۳ گانه‌ی فوق، از طریق ۳ رگرسیون بصورت مجزا در نرم‌افزار SPSS امکان‌پذیر است، اما با استفاده از معادلات ساختاری در Amos یا Lisrel نیز انجام می‌گردد. مزیت تحلیل معادله ساختاری (SEM) این است که به جای کامل شدن تدریجی بخش‌های مختلف، تمام بخش‌ها به صورت یکجا و کلی تکمیل می‌گردد. به همین دلیل، ضرایب مسیر به جای اینکه فقط بر اساس روابط بین متغیرهایی که در بخش‌های جداگانه وارد می‌شوند (مانند آنچه در رگرسیون چندگانه صورت می‌گیرد)، برآورد شوند، به صورت هم‌زمان بر اساس همه‌ی روابط درونی مفروض بین متغیرها برآورد می‌شوند (میرز و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۵۱). از این رو، از روش تحلیل مسیر در نرم‌افزار Amos استفاده شد. جدول ۴ ضرایب رگرسیونی مراحل سه‌گانه‌ی بارون و کنی (۱۹۸۶) را نشان می‌دهد.

رابطه خردمندی و حسادت با واسطه‌گری عزت نفس: یک تحلیل مسیر

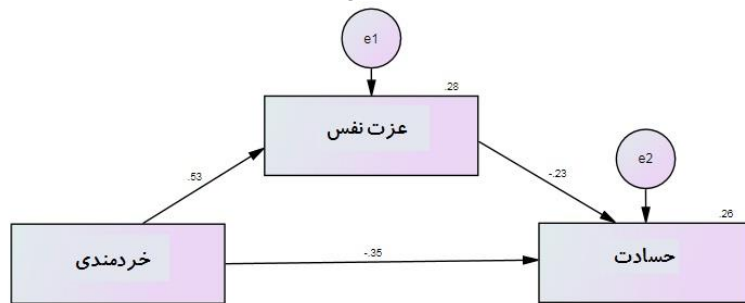
مرحله سوم			مرحله دوم			مرحله اول		
مدل میانجی			مدل اثر غیرمستقیم			مدل اثر مستقیم		
معناداری	ضریب استاندارد	مسیر	معناداری	ضریب استاندارد	مسیر	معناداری	ضریب استاندارد	مسیر
***	۰/۵۲۹	A	***	۰/۵۲۹	A	-	۰/۰۰	A
***	۰/۲۳۱	B	***	- ۰/۴۱۵	B	-	۰/۰۰	B

	-							
***	۰/۳۴۸	C	-	۰/۰۰	C	***	- ۰/۴۷۰	C
	-							
۰/۰۰۱*** p<	مسیر A: مسیر خردمندی به عزت نفس مسیر B: مسیر عزت نفس به حسادت مسیر C: مسیر خردمندی به حسادت							

جدول ۴. ضرایب استاندارد و معناداری مسیرها در مدل واسطه‌گری عزت نفس

در رابطه بین خردمندی و حسادت

جدول ۴ نشان می‌دهد، ضرایب رگرسیون در تمام مراحل معنادار است. ضریب استاندارد مسیر C در مدل میانجی (-۰/۳۴۸)، حاکی از کاهش این مقدار نسبت به مدل اثر مستقیم است، اما با این وجود رابطه معنادار بوده است. گرچه در این صورت، نقش واسطه‌گری برای عزت نفس در رابطه‌ی بین خردمندی و حسادت کامل نیست اما احتمال نقش واسطه‌ای جزئی خواهد داشت. معناداری نقش واسطه‌ای جزئی در ادامه مطرح خواهد شد. در صورتی که معناداری این نقش اثبات گردد، ضریب رگرسیون نشان می‌دهد، ۳۴/۸ درصد از تغییرات واریانس حسادت در ارتباط با خردمندی، توسط عزت نفس تبیین می‌گردد. ضرایب رگرسیون مدل واسطه‌ای را در شکل ۳ نیز می‌توان مشاهده کرد.

شکل ۳. ضرایب رگرسیون مدل واسطه‌گری

یکی از شناخته‌شده‌ترین و رایج‌ترین رویکرد بررسی معناداری آماری اثر غیرمستقیم، آزمون سوبل^۱ (سوبل، ۱۹۸۲، ۱۹۸۶) و گونه‌های دیگر آن آزمون آرویان (آرویان، ۱۹۴۷) و آزمون گودمن^۲ (گودمن، ۱۹۶۰) است. نتایج آزمون‌های سه‌گانه‌ی فوق $Z=4/1$ است که در سطح اطمینان ۹۵ درصد با مقدار بزرگتر یا مساوی $1/96$ مشخص می‌شود. $4/1$ به اندازه‌ای کافی است که فرضیه صفر را که مبنی بر عدم تفاوت مسیر غیرمستقیم با صفر است رد کنیم. بنابراین، نتیجه می‌گیریم که تأثیر غیرمستقیم خردمندی از طریق عزت نفس روی حسادت از لحاظ آماری معنادار است و بدین ترتیب نقش واسطه‌گری جزئی برای عزت نفس در رابطه‌ی بین خردمندی و حسادت، تأیید می‌گردد.

شاخص‌های برازش مدل واسطه‌ای ($GFI = 1/00$ ، $CFI = 1/00$ و $NFI = 1/00$) نیز بسیار مطلوب بودند؛ اما شاخص‌های برازش مدل مستقیم مشتمل بر مقادیر $0/826 = GFI$ ، $0/398 = CFI$ و $0/397 = NFI$ است، که حاکی از کاهش شدید برازش در صرفنظر کردن از مدل میانجی است. این مقادیر، ترجیح مدل واسطه‌ای بر مدل مستقیم را حکایت می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش نشان داد، حسادت با خردمندی ($-0/470$) و عزت نفس ($-0/415$) رابطه‌ی معکوس معنادار ($p < 0/001$) دارد. همچنین عزت نفس در رابطه‌ی بین خردمندی و حسادت با ضریب استاندارد $-0/348$ ، نقش میانجی‌گری جزئی دارد. یافته‌ی مذکور بدین معنا است که $34/8$ درصد از تغییرات حسادت در ارتباط با

1. Sobel

2. Goodman

خردمندی، توسط عزت نفس تبیین می‌گردد. مدل میانجی از برآزش بسیار مطلوبی برخوردار است و بر مدل مستقیم رابطه بین خردمندی و حسادت، ترجیح دارد. میانجی‌گری جزئی عزت نفس بدین معنا است که، این متغیر بخشی از اثر خردمندی (متغیر مستقل) بر حسادت (متغیر وابسته) را منوط به حضور خود می‌کند. در تبیین جزئی بودن میانجی‌گری عزت نفس در این تحقیق، می‌توان به محدودیت دو ابزار رشد خرد و عزت نفس اشاره کرد. برخی مؤلفه‌های رشدیافتگی شناختی در مقیاس رشد خرد به لحاظ نظری هم با عزت نفس ارتباط ندارد.

یافته‌هایی که ارتباط بین خردمندی و حسادت را مطرح می‌کند، همسو با یافته‌های پژوهش ولی‌زاده (۱۳۸۹)، هراتیان، ساطوریان، ترکاشوند و احمدی (۱۳۹۵) و سادات و یدالهی (۱۳۹۸) است. علاوه بر این، در ارتباط بین عزت نفس و حسادت، یافته‌های این تحقیق با نتایج پژوهش افراسیابی، سعیدی مدنی و شکوهی‌فر (۱۳۹۴)، ساطوریان (۱۳۹۴) و ذوالفقاریان، نجاریان و نجاریان (۱۳۹۵) و مظاهری، باغبان و فاتحی‌زاده (۱۳۸۵) همسو است.

در تبیین یافته‌های این پژوهش می‌توان گفت، اقدامات تربیتی لازم برای رشد خردمندی از کودکی و تقویت عزت نفس می‌تواند نقش مؤثری در کاهش حسادت آگاهانه‌ی افراد در بزرگسالی داشته باشد. افرادی که از خودآگاهی، نوع‌دوستی و مدیریت هیجانی بالایی برخوردار بوده و جایگاه خود را تحقیرشده نمی‌پندارند، آمادگی کمتری برای ابتلا به حسادت داشته و موقعیت‌های تحریک‌کننده‌ی این هیجان منفی را بهتر مدیریت می‌کنند.

منابع اسلامی نیز رهنمودهایی از جهات گوناگون در این رابطه ارائه کرده‌اند. به

عنوان نمونه، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: ... يَا هِشَامُ مَنْ أَرَادَ الْغِنَى بِإِلَّا مَالٍ وَ رَاحَةَ الْقَلْبِ مِنَ الْحَسَدِ وَالسَّلَامَةَ فِي الدِّينِ فَلْيَتَصَرَّحْ إِلَى اللَّهِ فِي مَسْأَلَتِهِ بِأَنْ يُكْمَلَ عَقْلَهُ...؛ ای هشام! هر که توانگری بدون دارایی خواهد، و آسایش دل از حسد، و سلامت دین، باید به درگاه خدا زاری کند و از او بخواهد که خردش را کامل گرداند... (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۳۸۸). در این روایت شریفه، راهکار مدیریت حسادت منوط به تکامل عقل بیان شده است. تکامل عقل در این تعبیر، ناظر به اکتساب آگاهی‌های خردمندانه است. همچنین امام صادق علیه‌السلام از جنبه‌ی سلبی بی‌بهره‌گی از فهم (کوردرلی) را ریشه‌ی اصلی حسادت قلمداد کرده و فرموده است: الْحَسَدُ أَضْلُهُ مِنْ عَمَى الْقَلْبِ...؛ حسد اصلش برخاسته از کوردرلی است... (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۲۱۲)

نقصان و انحراف در شناخت صحیح خویشتن که به خواری نفس بینجامد، در منابع دینی زمینه‌ساز شرّ و کنش‌های نابخردانه معرفی شده است (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۴۸۳). همچنین در دیگر روایات، حسادت شیوه‌ی انسان‌های سفله (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۷۹) و سلاح (اقدام) انسان‌های پست قلمداد شده است. (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۹۸) بنابراین، تقویت حسّ عزت نفس در افراد که از مسیر خردمندی و تکامل عقل می‌گذرد، می‌تواند به مدیریت صحیح هیجانات منفی از جمله حسادت در آنان منتهی گردد.

پژوهش حاضر، از حیث تمرکز بر جامعه و نمونه آماری از یک صنف خاص و جنس مردان محدودیت داشت، که لازم است پژوهشی مشابه در جامعه آماری عمومی‌تر و جنس زنان نیز تکرار گردد. همکاری ضعیف خوابگاه‌ها نیز از محدودیت‌های دیگر این پژوهش محسوب می‌شود.

به عنوان پیشنهاد برای پژوهش‌های آینده، توصیه می‌گردد بسته‌هایی در جهت

تقویت عزت نفس برای کاهش نشانگان حسادت تدوین گردد. همچنین می‌توان مدل‌های علی دیگر در حوزه‌ی حسادت را که فرضیه‌ی آن از ظهورات روایی استخراج می‌شود، با روش علمی بررسی کرد. به علاوه، عوامل عاطفی و زیستی محرک حسادت مورد غفلت پژوهشگران واقع شده که می‌تواند مطمح نظر واقع گردد. همچنین به نظر می‌رسد تقویت خردمندی، به طور کلی بر کاهش سطح رذیله‌های اخلاقی شناختی (همچون کبر، حرص و...) مؤثر باشد؛ بنابراین می‌توان پژوهش‌هایی نظیر این را در مورد رذیله‌های اخلاقی دیگر تکرار نمود و در صورت وجود نتایج همسو، با تولید بسته‌های تقویت خردمندی، به افراد کمک کرد که رذایل اخلاقی شناختی را کنترل نمایند.

منابع

۱. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴). تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله، قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم.
۲. اسعدی، سمانه؛ امیری، شعله؛ مولوی، حسین و باقری نوع‌پرست، خسرو (۱۳۹۳) «معرفی مفهوم خردمندی در روان‌شناسی و کاربردهای آموزشی آن»، رویکردهای نوین آموزشی، ۸ (۲)، ۱-۲۸.
۳. افراسیابی، حسین؛ سعیدی مدنی، محسن و شکوهی‌فر، کاوه (۱۳۹۵) «زمینه های اجتماعی حسادت در تعاملات روزمره؛ مطالعه کیفی دانشجویان دانشگاه یزد» جامعه شناسی کاربردی، ۲۷(۴)، ۱۳۳-۱۵۲.
۴. امیدی، عبدالله؛ اکبری، حسین و جدی آرانی، طیبه سادات (۱۳۹۰). «بررسی اثر بخشی آموزش کارگاهی بر میزان اعتماد به نفس دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی کاشان». فیض، ۱۵ (۲)، ۱۱۵-۱۱۹.
۵. تحریری، محمدباقر (۱۳۸۸). شرح حدیث عنوان بصری: بندگی حقیقی و حقیقت علم، تهران: انتشارات حرّ و سبحان، چاپ دوم.
۶. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۴۱۰ق). غرر الحکم و درر الکلم (مجموعه من کلمات و حکم الإمام علی علیه السلام)، قم: دار الکتب الإسلامی، چاپ دوم.

۷. جعفری، زهره؛ طالع‌پسند، سیاوش و رحیمیان پوگر، اسحق (۱۳۹۶). «ویژگی های روان سنجی مقیاس رشد خرد در دانشجویان»، مطالعات اندازه گیری و ارزشیابی آموزشی، ۷ (۱۷)، ۷۹-۱۰۸.
۸. حاجی سیدعلیا، مهرناز (۱۳۹۴). پیش‌بینی شدت اختلالات روانی بر اساس متغیرهای حسادت و تعلقات دنیوی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز.
۹. حسن‌پور، اکبر؛ جعفری نیا، سعید؛ وکیلی، یوسف و مهدبی، مهدی (۱۳۹۹) «الگوی پیشایندها، مؤلفه‌ها و پیامدهای حسادت کارکنان در محیط کار در شرکت ملی نفت ایران» مدیریت منابع انسانی در صنعت نفت، ۱۲ (۴۶)، ۱۲۷-۱۴۶.
۱۰. حیدرپور، سوزان؛ دوکانه ای فرد، فریده و بهاری، سیف‌الله (۱۳۸۷). «تاثیر آموزش مهارت‌های برقراری ارتباط موثر بر افزایش عزت نفس و کاهش کم‌رویی معلولان جسمی - حرکتی استان تهران». نوآوری های مدیریت آموزشی، ۳ (۴)، ۴۱.
۱۱. ذوالفقاری، شهاب‌الدین؛ نجاریان، زکیه و نجاریان، بتول (۱۳۹۵). «بررسی برخی از اثرات حسادت‌ورزی بر سلامت روان از دیدگاه اسلام و روانشناسی: مطالعه‌ی توصیفی کتابخانه‌ای». پژوهش در دین و سلامت، ۲ (۱)، ۵۹-۶۷.
۱۲. رجبی، غلامرضا و بهلول، نسرین (۱۳۸۷). «سنجش پایایی و روایی مقیاس عزت نفس روزنبرگ در دانشجویان سال اول دانشگاه شهید چمران». رویکردهای نوین آموزشی، ۳ (۲)، ۳۳-۴۸.
۱۳. سادات، میرسبحان و یداله‌ی، الهه (۱۳۹۸). «پایه های انگیزشی و هیجانی حسادت». رویش روان‌شناسی ۸ (۲)، ۱۶۱-۱۷۴.
۱۴. ساطوریان، سیدعباس (۱۳۹۵). «نقش صفات اخلاقی کبر، حرص و حسادت در پیش‌بینی روان‌آزردگی»، روان‌شناسی و دین، ۹ (۲)، ۵۵-۷۲.

۱۵. فقیهی پور، جواد؛ آتشی، سیدحسین و فقیهی پور، سمیه (۱۳۹۰). «بررسی رابطه تحمل فشار روانی، عزت نفس و مسئولیت‌پذیری فرماندهان تیپ دا-اف با هوش هیجانی بر اساس مدل شات». مدیریت نظامی، ۱۱ (۴۱)، ۶۷-۹۰.
۱۶. علی‌اکبری، مهناز؛ شریفی، علی‌اکبر و صحراگرد، مهدی (۱۳۹۲). «ویژگی‌های روان‌سنجی پرسشنامه پنج عامل بزرگ شخصیت کودکان (BFQ-C) در یک نمونه ایرانی». دستاورد‌های روانشناختی، ۲۰ (۱)، ۷۹-۹۰.
۱۷. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار، بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ دوم.
۱۸. مصباح، علی و همکاران (۱۳۷۴)، روان‌شناسی رشد با نگرش به منابع اسلامی. تهران: سمت.
۱۹. مصطفوی، حسن (۱۳۶۰). مصباح‌الشریعه و مفتاح‌الحقیقه. تهران: انجمن اسلامی حکمت و فلسفه ایران. چاپ اول.
۲۰. مظاهری، اکرم؛ باغبان، ایران و فاتحی زاده، مریم (۱۳۸۵). «تاثیر آموزش گروهی عزت نفس بر میزان سازگاری اجتماعی دانشجویان». دانشور رفتار، ۱۳ (۱۶)، ۴۹-۵۶.
۲۱. میرز، لارنس‌اس؛ گامست، گلن‌سی. و گارینو، ای.جی. (۱۳۹۸)، تحلیل داده‌ها با استفاده از IBM SPSS. ترجمه ولی‌الله فرزاد، امید شکری، نسرین اسماعیلیان، سمانه بهزادپور، مریم اسدی و محمد شریفی. تهران: سمت، چاپ اول.
۲۲. ورام بن ابی فراس، مسعود بن عیسی (۱۴۱۰ق)، مجموعه ورام. قم: مکتبه فقیه.
۲۳. ولی زاده، ابوالقاسم (۱۳۹۱). «نشانه‌شناسی حسادت با تکیه بر منابع اسلامی». معرفت، ۲۱ (۳)، ۷۳-۹۰.

۲۴. ولی زاده، ابوالقاسم و ولی زاده، محمدمهدی (۱۳۹۹). «پیامدشناسی حسد از منظر قرآن و روایات». اخلاق، ۱۰ (۳۸)، ۳۷-۵۹.
۲۵. ولی زاده، ابوالقاسم و ولی زاده، محمدمهدی (۱۳۹۹). «واکاوی زمینه ها و عوامل درونی حسد از منظر اسلام و روان شناسی». اخلاق، ۱۳ (۴۷)، ۱۵۹-۱۷۸.
۲۶. ولی زاده، ابوالقاسم؛ هراتیان، عباسعلی و احمدی، محمدرضا (۱۳۹۴). «اعتبار و روایی و ساختار عاملی فرم تجدیدنظرشده مقیاس اسلامی حسادت»، دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی، ۱۶ (۶۱)، ۱۰۰-۱۱۲.
۲۷. ولی زاده، ابوالقاسم؛ آذربایجانی، مسعود (۱۳۸۹). «آزمون اولیه سنجش حسادت با تکیه بر منابع اسلامی». روانشناسی و دین ۳ (۲)، ۴۵ - ۶۰.
۲۸. هراتیان، عباسعلی؛ ساطوریان، سیدعباس؛ ترکاشوند، جواد و احمدی، محمدرضا (۱۳۹۵). «رابطه روان‌بنه‌های ناسازگار اولیه، ویژگی‌های شخصیتی و صفت اخلاقی حسادت»، روان‌شناسی و دین، ۹ (۳)، ۱۲۱-۱۳۸.
29. Ardel, M. (2011). Wisdom, Age, and Well-Being. In K.W.Schaie & S.L.Willis (Eds.), Handbook of the Psychology of Aging. AP: Academic Press.
30. Baltes, P. B. & Staudinger, U. M. (2000). Wisdom: A Metaheuristic (pragmatic) to orchestrate mind and virtue toward excellence. American Psychologist, 55, 122-136.
31. Baron, R.M., & Kenny, D.A. (1986). The moderator - mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategically and statistical considerations. Journal of Personality and Social Psychology, 51, 1173-1182.
32. Brown, S. C. & Greene, J. A. (2006). The wisdom development scale: Translating the Conceptual to the Concrete. Journal of college student development, 4 (1), 1-19.
33. Burnet, S. & Wright, K. (2002). The relationship between connectedness with family and self-esteem in university students. Department of Sociology, Furnam University.

34. Chou, C.P., Bentler, P. M . (1995). Estimates and tests in structural equation modeling. In R. H. Hoyle, Structural equation modeling: Concepts, issues and applications. California: Sage.
35. Greene, J. A. & Brown, S. C. (2009). The wisdom development scale: further validity investigation. *Aging and Human Development*, 68 (4), 289-320.
36. Kline RB. (2001). Principles and practice of structural equation modeling .3rd Ed. New York: Guilford.
37. Meyers, L. S., Gamst, G., & Guarino, A. J. (2013). Applied multivariate research: Design and interpretation (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
38. Rosenberg, M. (1965). Society and the adolescent selfimage. Princeton, NJ: Princeton University Press.